

Літопис Кирилівської церкви в Києві

Ірина Євгеніївна Марголіна, Національний заповідник «Софія Київська»

Series Byzantina. Ukrainica, 7, 2022

Дивовижна, загадкова Кирилівська церква була заснована у XII ст. на далекій околиці Києва в мальовничому, таємничому урочищі Дорогожичі – місцевість де сходилися численні дороги до столиці Київської держави, що були прокладені по жичі (болоту). У часи князівських усобиць Дорогожичі відігравали важливу роль в історичній долі Києва. Саме тут вирішувалася доля претендентів на київський престол, з одного боку, і доля самого Києва, – з іншого. Звідси здійснювали напади на Київ численні загарбники, з якими київські князі вели кровопролитні бої. Таке стратегічне значення цієї місцевості стало однією з причин заснування тут монументальної церкви-фортеці.

У 1139 році до важливого стратегічного пункту на північно-західній околиці – Дорогожичів – підійшов чернігівський князь Всеволод Ольгович, заволодів цією місцевістю, відразу одержавши зручний плацдарм на підступах до столиці, захопив київський великокнязівський престол, став Великим київським князем.

У 1140 – році Всеволод Ольгович засновує на Дорогожичах Кирилівський храм. Кирилівська обитель є прикладом унікального функціонального поєднання – це сакральний осередок, родовий палацовий храм, фамільна усипальниця та водночас монументальна церква-фортеця. Побудова церкви-фортеці – логічний крок Всеволода, – князя-воїна, князя-стратега, до зміцнення околиць жаданого для багатьох «стольного града».

01. Кирилівська церква. Північний фасад. Літописець – автор Є. Марголін.

Названа церква Кирилівською на честь святителя Кирила Александрійського, який був християнським патроном засновника храму князя Всеволода Ольговича. Перша згадка про Всеволодів (Кирилівський) монастир датується 1167 роком. Кирилівська церква будувалась як родинна усипальниця Ольговичів і найдавніше з відомих поховань у Кирилівській церкві було здійснено у 1179 році. Це поховання дружини Всеволода Ольговича, дочки Мстислава Великого, Марії Мстиславівни.

Як повідомляють літописи, у тому ж 1179 році померла й була похована в Кирилівській церкві польська княжна Марія Казимирівна — молода дружина онука Марії Мстиславівни та Всеволода Ольговича Всеволода Черного, 1194 року в Кирилівському некрополі з'явилося поховання званої особи: 27 липня в палаці замиської Кирилівської резиденції на 78-му році помер старший син Всеволода Ольговича, великий київський князь, один з головних героїв давньоруської поеми «Слово о полку Ігоревім» — Святослав Всеволодович. Останнє у найдавнішій історії Кирилівського некрополя поховання — сина Святослава Всеволодовича, Всеволода Черного — датується 1215 роком. Згодом під підлогою собору та навколо нього ховали ігуменів, ченців та ктиторів Кирилівської обителі.

2. Князь Всеволод Ольгович. Персонаж зі сцени «Кирил учить царя». Фреска XII ст.
Південна апсида.

Перші післямонгольські звістки про Кирилівський монастир відносяться до 1539 року. Ці документи стосуються його земельних володінь і дають підстави для висновку, що Кирилівський монастир не просто існував, але й функціонував до XVII ст. як упорядкована обитель. На початку XVII ст. патроном Кирилівського монастиря став князь Костянтин-Василь Острозький, який доручив відновлення храму та управління ним і монастирем своєму улюбленцеві — ігумену Василю Красовському-Чорнобривцю, для чого перевів його туди з Острозького монастиря Святого Хреста.

3. Ф. Солнцев. Кирилівський монастир біля села Куренівка, акварель, 1843

Найважливішою справою ігумена Василя стала реставрація великого монастирського храму, що після татарської навали залишився без даху і поступово руйнувався. Після смерті Василя Красовського ігуменами у Кирилівському монастирі були визначні діячі православної Церкви: Кипріан Жеребило-Лобунський (1614–1626), Софроній Жеребило-Лобунський (1626–1648), Інокентій Гізель (1650–1652), Лазар Баранович (1652–1657), Мелетій Дзик (1658–1677). Найвищого розквіту Кирилівський монастир набув за часів ігумена Інокентія Монастирського, за якого обитель в економічному відношенні посідає друге місце після Києво-Печерської лаври. Славну ігуменську традицію продовжили його наступники, зокрема Дмитрій Ростовський (Туптало), відомий православний письменник, автор «Житій святих». Незважаючи на короткочасне (лише від січня до червня 1697 року) ігуменство у Кирилівському монастирі, ім'я святого Дмитрія залишилося пам'ятним і священним в історії цієї обители, під підлогою північної частини нартекса Кирилівського храму, біля входу на хори поховано батьків, сестер та племінника святого Дмитрія, загалом археологи віднайшли більше 20 поховань XII - XVII ст.

На зламі XVII — XVIII ст. у спорудах монастиря й у соборному храмі проводились ремонтно-реставраційні роботи.

У 1786 році, за указом імператриці Катерини II, Києво-Кирилівський чоловічий монастир припинив своє існування як упорядкована обитель, а всі будівлі, розташовані на території монастиря, з храмом св. Трійці, в ім'я якої в XVII ст. переосвятили

Кирилівську церкву, перейшли у володіння Київського «Приказа Общественного Призрения» для влаштування в них благодійних та богоугодних установ. Згодом на території монастиря було організовано міську лікарню, а Кирилівський храм перетворили на лікарняну церкву.

У 1860 році, під час чергового ремонту, під пізнім тиньком виявлено та частково відкрито унікальні фрескові розписи XII ст. Широкомасштабне відкриття та копіювання давніх фресок здійснили наприкінці XIX ст.

4. Кирилівська церква. Інтер'єр. Фото 30-х р. XX ст.

У травні 1929 року, враховуючи виняткову історичну і художню цінність Кирилівської церкви, пам'ятку оголосили Державним історико-культурним заповідником. З 1965 року споруда набуває статусу філіалу Софійського заповідника, а з 1994 року стає пам'яткою національного значення і зараз перебуває у складі Національного заповідника «Софія Київська».

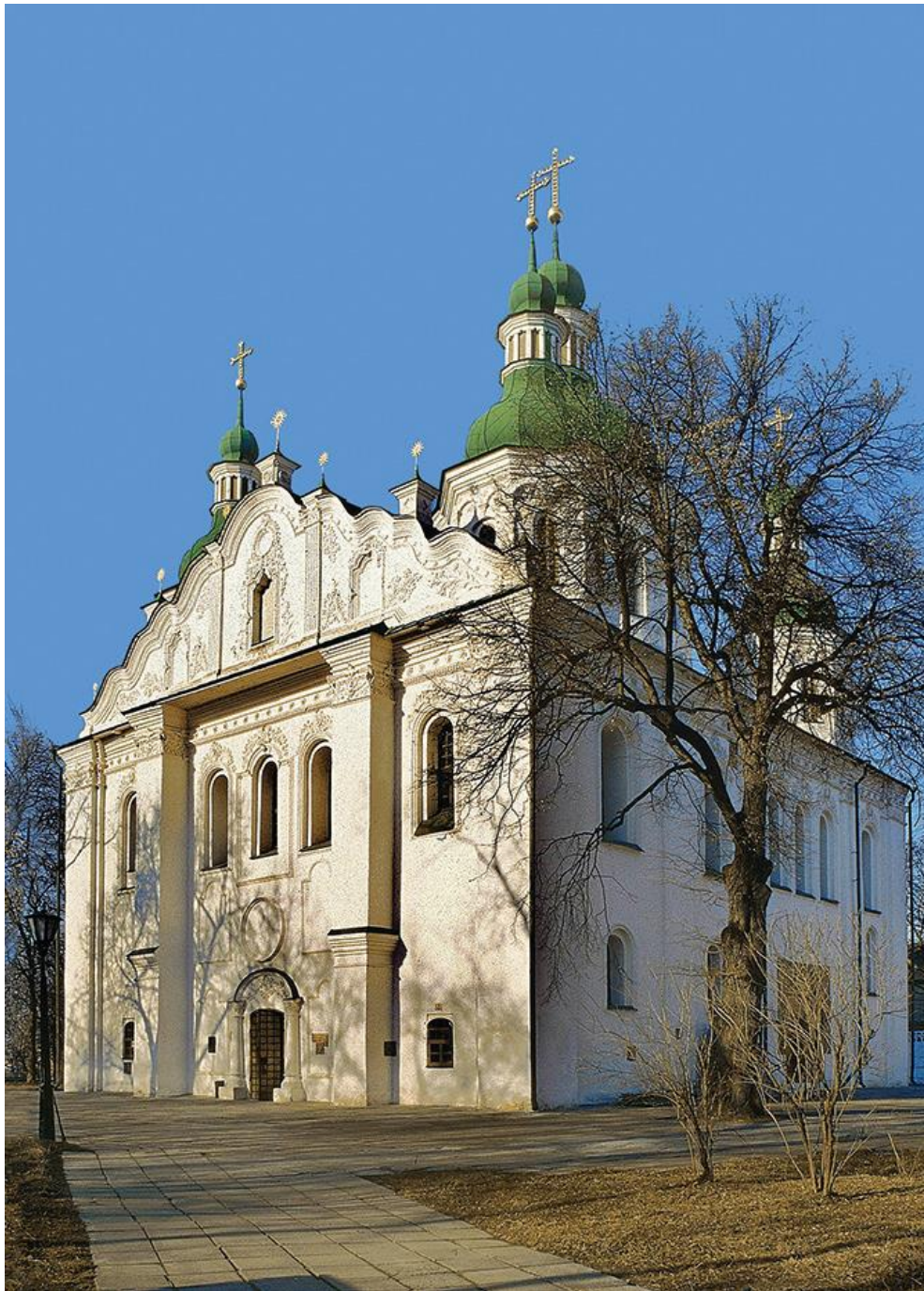

06. Вівтар Кирилівської церкви.

В пам'ятці проводилися значні архітектурно-археологічні дослідження та реставрації настінного живопису. Упродовж багатьох років фахівці ведуть спостереження за температурно-вологісним режимом будівлі, вивчається його вплив на стан живопису, досліджується гідрогеологічний стан Кирилівського пагорбу тощо. У приміщенні церкви підтримуються необхідні мікрокліматичні умови. У 60-ті роки ХХ ст. було знято різночасові нашарування підлоги, аби знизити її до аутентичного рівня ХІІ ст.; під підлогою археологи виявили понад 20 поховань та ретельно дослідили їх. У 1990-х роках дах перекрито мідними пластинами, утеплено горище, у 2006 році навколо пам'ятки влаштовано гідроізоляцію, проведено осушення стін від надлишкової вологи. Зовнішня поверхня стін регулярно тинькується та білиться. Виконано великий обсяг робіт з реставрації інтер'єру: відкриття й консервація фрескового живопису ХІІ ст., закріплення шарів тиньку, фарб, очищення живопису з-під забруднень тощо.

З 1995 року, залишаючись державним музеєм, Кирилівська церква стала пам'яткою сумісного використання — музеєм-церквою.

У травні 2019 року виповнилось 90 років з часу надання Кирилівській церкві статусу музею.

07. Кирилівська церква. Південно-західний фасад.

Кирилівська церква — одна з визначних вершин давньоруського зодчества і монументального живопису. Вона є свідком і живим літописом багатьох історичних подій Русі-України. Сучасна архітектура собору належить до найкращих творінь українського архітектора І. Григоровича-Барського. На стінах цього храму, крім унікальних давніх фресок, зберігаються видатні роботи митців XVII, XIX ст., шедеври Михайла Врубеля.

Чудовий синтез мистецьких складових Кирилівської церкви дарує духовну насолоду, відкриває шлях до пізнання цього відкритого, але водночас і таємничого мистецького та духовного світу – сакрального простору між земним і небесним.

БІБЛОГРАФІЯ ПО КИРИЛІВСЬКІЙ ЦЕРКВІ

1. Асеев Ю. Архитектура Кирилловского заповедника // Архитектурные памятники. К., 1950. С. 73-85;
2. Высоцкий С.А. Киевские граффити XI-XVIII вв. К., 1985, С.84;
3. Блиндерова Н.В. Житие Кирилла и Афанасия Александрийских в росписях Кирилловской церкви Киева // Древнерусское искусство: Монументальная живопись XI - XVII вв. - М.: Наука, 1980. - С. 52-60.
4. Зотов Р.В. О черниговских князьях по Любецкому синодику и в черниговских княжествах в татарское время. Спб., 1892. С.262.
5. Каргер М.К. Древний Киев. Т.2, М.;Л., 1961, С. 442.
6. Кілесо Т.С. Кирилівський монастир.-К.: Техніка, 1999.-136с.:(іл.-)(Нац. Святині України).- Бібліогр.: С. 131-134.
7. Крыжановский Е.М. Киево-Кирилловский упраздненный монастырь // КЕВ. 1863. № 22. С. 668.
8. Куделко Т.И. К вопросу иконографии неизвестной композиции на южной стене Кирилловской церкви // Материалы наук.-прак. конф., посвященной 70-річчю Білоцерковського державного краєзнавчого музею. Біла Церковь, 1994. С. 78-79.
9. Лященко Т. Св. Кирилл Александрийский: Его жизнь и деятельность. К., 1913. С.211.
10. Максимович М.А. О создании киевской церкви св. Кирилла Собр.соч. Т.2. К., 1877, С.162.
11. Мовчан И.И. Давньо-Киевская окраина. К., 1993. С.115.
12. Открытие фресок Киево-Кирилловской церкви XII века, исполненное 1881 и 1882 гг. А.В.Праховым. Спб., 1883.
13. Revna O.Z. The Kyrylivska tserkva. The aprophition of Byzantine art and arcyitectyre in Kiev. 1995. P 217, 291.
14. Петров Н.И. Историко-Топографические очерки Древнего Киева. К., 1897. С. 41;

15. Советов А. Киево-Кирилловская церковь // Учебно-Богословские церковно- проповеднические опыты студентов Импер. КДА. К., 1914, Вып.12, С.245.
16. Прахов А.В. Каталог выставки копий памятников искусства в Киеве. X, XI, XII вв., исполненное А.В. Праховым в течении 1880, 1881, 1882 гг. – Спб., 1882. – VI, 46 с.
17. Пуцко В.Г. Приделы Кирилловской церкви в Киеве // Народной музей. Белград. - С. 235-255.
18. Пучков А. «Кирилловские черновики» А. В. Прахова (декабрь 1880 – ноябрь 1881 гг.) // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини. – К., 2007. – Вип.4. – С. 251, 267.
19. Холостенко Н.В. Новые данные о Кирилловской церкви в Киеве // Памятники культуры. Исследования и реставрация. – М., 1960. – Вып. 2.- С. 6-16.
20. Холостенко Н.В. Записка о наблюдениях над архитектурно-конструктивными особенностями памятника архитектуры Кирилловской церкви в Киеве, в связи с противоаварийными мероприятиями (1949-1954). Киевпроект, 1955г. 27 с.
21. Янин В.Л. Печать Феофано Музалон // Нумизматика и сфрагистика. М., 1965. С. 76-90.
22. Марголина И. Живопись алтарных апсид как отображение главной темы росписи киевской Кирилловской церкви // Художественное наследство. К., 1993. С. 19-26.
23. Марголіна І. Іконостаси Кирилівської церкви // Людина і світ. 1996. № 10. - С. 20–24.
24. Марголіна І. Щодо заснування й присвячення Кирилівської церкви в Києві // АСУ. – 1996. – № 3. – Ч.1. – К., 1996. – С. 222–226.
25. Полное собрание русских летописей. Т. 2: Ипатьевская летопись. М., 1998. Стлб. 612.
26. Марголіна І. Кирилівська церква в історії середньовічного Києва. К., 2001.
27. Margolina I. The Recent Studies of the 12 th. C. Frescoes of Cyril’s Church in Kiev // Proceeding of the 22nd International Congress of Byzantine Studies (Sofia, 22-27 august 2011). – Volume III. Abstracts of free communications. – Sofia, 2011. – P. 405.

28. Марголіна І.Є. – Проблеми дослідження Печерного комплексу Києво-Кирилівської церкви // Могилянські читання 2010 року: 36 наук. праць: Проблеми збереження та вивчення музейних пам'яток. Сучасний стан, новітні технології, перспективи /Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К., 2011. – С. 185-197.
29. Марголіна І. Кирилловская церковь. Путеводитель. К., 2004.
30. Марголіна І. Архитектурная загадка Киевской Кирилловской церкви // Архитектурное наследие. – М., 2011. – Вып. 55. – С. 18–24.
31. Марголіна І. Кримський в'язень (Климент Римський) та стінопис Київської Кирилівської церкви // Матеріали наукової конференції “Сугдея, Сурож, Солдая в історії та культурі Русі-України” (16-22 вересня 2002 р.)
32. Марголіна І.Є. Оповиті серпанком забуття. Живопис українських художників у Кирилівській церкві. – К., 2015.
33. Марголіна І. Некрополь Кирилівської церкви Києва. Харків, 2017.
34. Марголіна І. Є. До питання використання балкону над входом до південної апсиди Кирилівської церкви в Києві (дискусія з В. В. Корнієнком) // Софійський часопис. Збірник статей за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Софійські читання». – К., 2017. – Вип.1. – С. 259–265.
35. Марголіна І. Ікони з іконостаса Кирилівської церкви в Києві: історія створення, опис, збереження // Могилянські читання, 2017. Збереження і дослідження культурної спадщини України: люди, ідеї, візії. 36 наук. праць. – К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2018. – С. 279–284.
36. Марголіна І. Є. Живопис князівської молитовні Кирилівської церкви Києва нові відкриття // Софійський часопис. Збірник статей за .
37. матеріалами VII міжнародної наукової конференції «Причорномор'я, Крим, Русь в історії та культурі». – К., 2018. – Вип.2. – С. 57–70
38. Марголіна І. Фрески Кирилівської церкви в Києві. Харків, 2019.
38. Марголіна І., Ульяновський В. Дзеркало вічності. Київська Кирилівська церква та Свято-Троїцький монастир. – К., 2019.